باب پهريون: الف

مذهبن جو تعارف

تدريسي معيار

هن باب پڙهڻ کان پوءِ شاگردن ۽ شاگردياڻين مان اميد ڪجي ٿي ته اهي:

- پر امن طور گڏجي رهڻ لاءِ جيڪي گڻ ۽ قدر ناگزير آهن تن کي سڃاڻي انهن تي عمل ڪري سگهندا.
- مذهبي ۽ سماجي تناظر ۾ جيڪي ڪم چڱا ۽ برا آهن تن جي نشاندهي ڪري سگهندا.
- احساس ڪندا ته چڱن ڪمن ڪرڻ ۽ برن ڪمن کان بچڻ واري اصول تي عمل نه ڪرڻ جي ڪري جهيڙا جهڳڙا منهن ڪيندا آهن.
- دنيا جي ترقيءَ ۾ ٻين سان ياڳي پائيوار ٿي هلندا.

مالڪِ حقيقي انسانن جي هدايت لاءِ هر دور ۾ مقدس هستين کي ڌرتي تي موڪلي ڪين انهن جي مذهبي، اخلاقي، سماجي توڙي روحاني رهنمائي جي ذميواري سونپي آهي. انهن مقدس هستين پاران ڏسيل هدايتن جي روشني ۾ دنيا جون انيڪ قومون پنهنجون مذهبي ۽ سماجي ريتون رسمون سرانجام ڏينديون پيون اچن. جنهن سان ماڻهن جي سيرت ۽ ڪردار سان گڏوگڏ انهن جي رهڻي ڪهڻي، نفسيات توڙي سماجي روين ۾ مثبت تبديلي رونما ٿئي ٿي. ڪين نيڪي ۽ برائي، حق ۽ ناحق، سچ ۽ ڪوڙ توڙي جرم ۽ گناهه جي تفريق ڪرڻ ۾ آساني ٿئي ٿي. اهي سماج ۽ رياست ۾ جنم وٺندڙ بحرانن جي حقيقت، انهن جي سببن ۽ حل جو ادراڪ ڪري ان جي خاتمي جو انتظام ڪرڻ جي لائق بڻجن ٿا. اهڙن سماجي توڙي اخلاقي قدرن کي سمجهڻ، اپنائڻ ۽ پنهنجي زندگي جو حصو بنائڻ جي هر مذهب تاڪيد ڪري ٿو. جو ته انساني زندگي جي بهتر انداز کي مذهب خوب همٿائي ٿو. اهڙن مذهبن مان جين ڌرم به هڪ اهم عالمي مذهب آهي. جيڪو دنيا ۾ ايندڙ ڏکن مان پار پوڻ ۽ سکن کي سميٽڻ توڙي هر جاندار سان محبت ڪرڻ جو درس ڏئي ٿو.

هن باب ۾ "مذهب جي نفسياتي اهميت"، "مذهب جي سماجي ۽ اخلاقي اهميت"، "بحرانن کي حل ڪرڻ ۾ مذهب جو ڪردار"، "گناهه ۽ جرم جو تصور" سان گڏ "جين ڌرم جي تفصيلي تعارف" ۽ "محاورا" بابت سبق شامل ڪيا ويا آهن.

مذهب جي ذاتي ۽ نفسياتي اهميت

سکيا جي حاصلات

هن سبق پڙهڻ کان پوءِ شاگرد ۽ شاگردياڻيون هن لائق ٿيندا ته اهي:

- مذهب ۽ نفسيات يا مذهبيت ۽ ذهني آسودگي جي درميان فرق ڪري سگهندا.
- وضاحت ڪري سگهندا ته مذهب انسان جي نفسياتي رويي تي ڪيئن اثر انداز ٿئي ٿو.

مالڪِ حقيقي پنهنجي سموري مخلوق مان انسان کي عقل، فهم ۽ ادراڪ جي نعمت سان نوازيو آهي. هن جو ذهن هڪ لمحي لاءِ به خالي نه هوندو آهي. بلڪ هر وقت اڻ ڳڻيا سوچن، خيالن، جذبن ۽ احساسن سان ڀرپور هوندو آهي، پر هر ڪنهن جا خيال ۽ جذبا هڪ جهڙا نه هوندا آهن. تنهن هوندي به گڏجي زندگي گذارڻ سندن فطرت ۾ شامل آهي. انسانن کي گڏجي زندگي گذارڻ لاءِ ڪن اصولن، قاعدن ۽ اعلىٰ اخلاقي ڳڻن جي ضرورت پوندي آهي. جن کي اختيار ڪرڻ ۽ انهن تي عمل ڪرڻ سان هو پُرامن، پُرسڪون، خوشحال ۽ هڪ مطمئن زندگي گذاري سگهندا آهن. ماڻهن جو اهڙو سماج ترقي ۽ خوشحالي طرف وڌندو رهندو آهي.

مذهب، عقيدن ۽ عبادتن جو هڪ منظم نظام آهي جيڪو انساني معاملن ۽ سياءَ کي اخلاقي قدرن موجب هلائي ٿو، جن تي عمل ڪرڻ سان هو پنهنجي روزمره جي حياتي بين سان گڏجي گذاري ٿو. جڏهن ته انسان جي ذهن ۽ روين جي سائنسي اڀياس کي نفسيات جو علم (Psychology) سڏبو آهي. اهو علم سمجهائي ٿو ته هڪ انسان پنهنجي سماجي، حياتياتي ۽ ماحولياتي اثر هيٺ ڪيئن سوچي ٿو، سمجهي ٿو، محسوس ڪري ٿو ۽ رد عمل ڏيکاري ٿو. جنهن سان انسان ۾ پنهنجي من اندر جي سوچ توڙي ٻين انسانن جي احساسن ۽ جذبن کي سمجهڻ جي صلاحيت پيدا ٿئي ٿي. هي علم ان ڳالهه جي اڀياس ڪرڻ ۾ به مدد

ڪري ٿو ته هڪ ماڻهو جي شخصيت ۽ ڪردار جي نشوونما ۾ ڪهڙين حالتن، جذبن، ذهني ۽ سماجي دٻاءُ ۽ ماحول جو ڪيترو عمل دخل آهي.

مذهب جي سکيائن جو بنياد الهامي پيغام تي مشتمل هوندو آهي. جيڪو انساني فطرت جي موافق ٿئي ٿو. مالڪِ حقيقي جي ڏنل هدايتن کي مڃڻ ۽ انهن جي پيروي ڪرڻ انسان جي مٿان گران نه ٿو رهي جو ته اهو سندن فطرت موجب لاڳو ٿئي ٿو. البته انسان پاڻ ان ۾ مشڪلاتون پيدا ڪن ٿا. ساڳي طرح مذهب جو انسان تي نفسياتي اعتبار سان به اثر آهي جو هو مالڪِ حقيقي، نيڪي، برائي، جنت ۽ جهنم جي ڳالهين تي سنجيدگي سان غور ڪري ٿو ۽ انهن لاءِ پنهنجي ذهن کي هم آهنگ ڪرڻ جي ڪوشش ڪري ٿو. هو مذهب جي خلاف ڪليو ڪلايو انداز ۾ نه ته اچي بلڪ ڪنهن نه ڪنهن موڙ تي ان جي سامهون پنهنجو پاڻ کي عاجز سمجهي ٿو، جيڪا مذهب جي اثر انداز هجڻ جي علامت آهي.

مذهب ۽ نفسيات ۾ فرق: مذهب، ماڻهن جي سوچڻ جي انداز ۽ عمل تي اثر انداز ٿئي ٿو. ۽ علم نفسيات به ماڻهن جي رويي، سوچ سمجهه، تي اثر انداز ٿئي ٿو. انهن جي وچ ۾ ٿورو گهڻو فرق هيٺ بيان ڪجي ٿو:

- مذهب، اخلاقي اصول ۽ قاعدا قانون جوڙڻ ۾ مدد ڪري ٿو. جڏهن ته علم نفسيات ٻين جي جذبن ۽ احساسن کي سمجهڻ ۾ مدد ڪري ٿو.
- مذهب، ماڻهو کي پنهنجي حياتي جو مقصد ڄاڻڻ، سني نموني زندگي گذارڻ ۽ مالڪِ حقيقي جي ڏنل نعمتن جو شڪر بجا آڻڻ ۽ ان کي ياد ڪرڻ لاءِ اتساهي ٿو. جڏهن ته علم نفسيات ماڻهو کي پنهنجي ضمير جي مطابق زندگي گذارڻ ۽ سماج ۾ ٻين سان بهتر نموني وهنوار ڪرڻ لاءِ گهربل سياءُ ۽ روين جي جوڙجڪ ڪري ٿو.
- مذهب، انسان کي روحاني سڪون حاصل ڪرڻ جا اُپاءَ ٻڌائي ٿو. جڏهن ته علم نفسيات انسان کي پنهنجي حياتي ۾ ايندڙ مسئلن کي منهن ڏيڻ لاءِ روحاني طور مضبوط بنائي ٿو.
- مذهب، ماڻهو کي صحيح يا غلط، سزا ۽ جزا جي باري ۾ ٻڌائي ٿو جڏهن ته علم نفسيات انسان ۾ ادراڪ پيدا ڪري ٿو، جنهن سان ڪيس سچ ۽ ڪوڙ، صحيح يا غلط ۽ حق ۽ ناحق جي وچ ۾ فرق کي سمجهڻ ۾ مدد ملي ٿي.

مذهبيت ۽ ڀلائي واري سوچ جي وچ ۾ فرق: اصولي طور تي مذهب انسانيت جي ڀلائي چاهي ٿو، تنهن ڪري هڪ ماڻهو مذهبي هوندي به انسان دوست ٿي سگهي ٿو پر عام

طور مذهبيت يا مذهبي سوچ وارو ماڻهو پنهنجن عقيدن کي صحيح سمجهي ٿو ۽ هو صرف پنهنجي مذهب، مکتبِ فکر يا فرقي وارن ماڻهن جي ڀلائي لاءِ سوچي ۽ ڪم ڪري ٿو. جڏهن ته عام ڀلائي واري سوچ ۽ جذبو رکندڙ ماڻهو پنهنجي اندر موجود صلاحيتن کي سڀني انسانن جي ڀلائي لاءِ ڪم آڻي ٿو ۽ هر ڪنهن سان بهتر تعلقات رکڻ جي ڪوشش ڪري ٿو اهو ماڻهو ئي مذهب جو اصل روح سمجهندڙ ۽ انسانيت جو خير خواهه آهي.

هن سبق مان معلوم ٿيو ته:

مذهب، عقيدن ۽ بندگي جو هڪ منظم نظام آهي، جيڪو انساني زندگي جي مڙني معاملن کي اخلاقي دائري ۾ آڻي ٿو ۽ نفسيات ۾ انساني سوچن ۽ روين بابت سائنسي طريقي سان کوجنا ۽ اڀياس ڪيو ويندو آهي. انسان جڏهن ڪنهن به ڳالهه بابت مذهبي اعتبار سان سوچي ٿو ته سندس سوچ ۽ ڪردار تي ان جو چٽو اثر پوي ٿو، جو ته هر مذهب بنيادي طرح الهامي پيغام تي مشتمل آهي ۽ هر بندو اهو نه چاهيندو آهي ته هو پنهنجي مالڪِ جي مخالفت ڪري تنهن ڪري مذهب جي معاملي ۾ انسان تي نفسياتي طور به اثر پوندو آهي ته هو مذهب جي پيروي ڪرڻ ۾ جيتوڻيڪ ڪمزور آهي ته به ان جي مخالفت نه ڪري.

مشق

(الف) هيٺين سوالن جا مختصر جواب لکو:

1. مذهب جي وضاحت ڪريو.
2. نفسيات جو مفهوم بيان ڪريو.
3. مذهبيت ۽ عام ڀلائي ۾ ڪهڙو فرق آهي؟

(ب) هيٺين سوالن جا تفصيلي جواب لکو:

1. ”مذهب جي سڪيائن جو بنياد الهامي پيغام تي آهي“ وضاحت ڪريو.
2. مذهب ۽ نفسيات ۾ ڪهڙا فرق آهن؟

(ج) صحيح جواب جي سامهون (✓) جو نشان لڳايو:

1. عقل، فهم ۽ ادراڪ واري نعمت مليل آهي:

(الف) انسانن کي (ب) جانورن کي
(ج) ٻوٽن کي (د) جبلن کي

2. عقيدن ۽ عبادتن جي نظام کي سڏجي ٿو:

(الف) سياست (ب) عبادت

(ج) رياست (د) مذهب

3. انساني سوچن ۽ روين بابت سائنسي اڀياس جو نالو آهي:

(الف) ڪيميا (ب) فزڪس

(ج) نفسيات (د) ڪائنات

4. مذهبن جي سکيائن جو بنياد آهي:

(الف) مذهب (ب) فلسفو

(ج) برقي پيغام (د) الهامي پيغام

5. مذهب ۽ نفسيات بنيادي طور تي اثر انداز ٿين ٿا:

(الف) روين تي (ب) اُصولن تي

(ج) ارادن تي (د) گڏجڻ تي

شاگردن ۽ شاگردياڻين لاءِ سرگرمي

هفتي جي هڪ ذهين شاگرد ۽ شاگرداڻيون ”مذهب“ ۽ ”نفسيات“ بابت مواد گڏ ڪري ڪلاس ۾ ”مذهب ۽ نفسيات جا انساني ڪردار تي پوندڙ اثر“ جي عنوان تي پاڻ ۾ ڳالهه ٻولهه ڪن ۽ ان جي نتيجن جي جدا جدا فهرست جوڙي استاد کي ڪلاس ۾ پيش ڪن.

استادن لاءِ هدايتون

- شاگردن ۽ شاگردياڻين کي نفسيات جي ڄاڻ ڏني وڃي ۽ کين سمجهايو وڃي ته تعليم ۽ تدريس ۾ نفسيات جي ڪهڙي اهميت آهي.
- شاگردن ۽ شاگردياڻين ۾ Interpersonal Skill پيدا ڪرڻ لاءِ هنن کي گروپن ۾ ورهائي سبق جا مختلف پيراگراف ڏنا وڃن ته هو پاڻ ۾ ڳالهه ٻولهه ڪري پيراگرافن ۾ ڏنل نڪتن کي سمجهي ڪلاس ۾ پيش ڪن.

نوان لفظ ۽ انهن جي معنيٰ			
لفظ	معنيٰ	لفظ	معنيٰ
فهم	سمجھ	برقي	بجليءَ وارو
ادراڪ	پروڙ، تھ تائين پھچڻ	عاجز	نماڻو، ڪمزور
احساس	شعور، ڄاڻ	نفسيات	سوچن ۽ روين جو علم
منظم	نظام ۽ طريقي سان	ضمير	منُ، دِل، اندر
سياءُ	لاڙو، عادت	گھيرو	حلقو، حد
نشو و نما	واڌ ويجھ	مڪتبِ فڪر	مسلڪ، فرقو
مسلڪ	فِرقو	دائرو	چڪر
ناگزير	ضروري، لازم، واجب	تناظر	پسِ منظر

مذهب جي سماجي ۽ اخلاقي اهميت

سکيا جي حاصلات

هن سبق پڙهڻ کان پوءِ شاگرد ۽ شاگردياڻيون هن لائق ٿيندا ته اهي:

- سماج جي اخلاقي ۽ سماجي جوڙجڪ ۾ مذهب جي ڪردار جي وضاحت ڪري سگهندا.
- ان ڳالهه کي سمجهي سگهندا ته مذهب ڪو مسئلو ناهي بلڪ مسئلن جو حل آهي.
- سيڪيولر اخلاقيات جو تصور بيان ڪري سگهندا.
- سيڪيولر اخلاقيات جي بانيڪارن ۽ انهن جي مکيه ڪمن بابت ٻڌائي سگهندا.
- مذهبي ۽ سيڪيولر اخلاقيات جو فرق ۽ تقابل بيان ڪري سگهندا.

سيئي مذهب پنهنجن پوئلڳن لاءِ پرامن ۽ با مقصد زندگي گذارڻ جي لاءِ هڪ منظم نظام پيش ڪن ٿا. جنهن جو اخلاقي ۽ سماجي جوڙجڪ ۾ تمام اهم ڪردار آهي. اهي انسان جيڪي نفسياتي روين، اخلاقي قدرن، ريتن رسمن، قاعدن قانونن جي جوڙ جڪ ۾ مدد ڪن ٿا. اهي ماڻهن کي روحاني سڪون مهيا ڪن ٿا ۽ هر پهلو سان هڪ سکيو ستابو، هر ڪنهن لاءِ آسانيون پيدا ڪندڙ ۽ پُرامن سماج جوڙڻ ۽ ان کي قائم رکڻ لاءِ بنياد فراهم ڪن ٿا. مذهب هيٺين طريقن سان هڪ سٺو سماج جوڙڻ ۾ پنهنجو ڪردار ادا ڪن ٿا:

- مذهب ماڻهن کي سماجي ڀلائي جي ڪمن لاءِ اتساهين ٿا.
- اُهي سماج ۾ گهريلو جهيڳڙن، ٺڳي، چوري، نشي ۽ ٻين سماجي برائين کي گهٽائين ٿا.
- اُهي سماج جي اخلاقي ۽ ثقافتي جوڙجڪ ۾ اهم ڪردار ادا ڪن ٿا ۽ ماڻهن جي اخلاقن ۽ عملن کي سڌارڻ جي لاءِ رهنمائي ڪن ٿا.

- هر مذهب ٻئي جي جان، مال جي حفاظت ۽ عزت ڪرڻ جو سبق ڏئي ٿو.
- اِهي ماڻهن کي مالڪِ حقيقي جي ڏسيل رستي تي هلڻ ۽ چڱا ڪم ڪرڻ جي تلقين ڪن ٿا.
- اهي خيرات ڏيڻ، ماڻهن کي پنهنجي حق حلال جي ڪمائي مان ڪجهه حصو غريبن، يتيمن، بيواهن ۽ ضرورتمندن ۾ ورهائڻ جي ترغيب ڏين ٿا.
- اهي ماڻهن کي ڪاڏي، مال ۽ دولت جي ذخيره اندوزي ڪرڻ، غير مناسب نفعو وٺڻ کان منع ڪن ٿا ۽ ڪين سادگي سان زندگي گذارڻ جي هدايت ڪن ٿا.
- اهي انسان کي روزمره جي حياتي ۾ اعلىٰ اخلاقي قدرن تي هلڻ، پاڻ ۾ محبت ۽ ڀائيچارو رکڻ ۽ ٻين جي جذبن جو احترام ڪرڻ لاءِ همٿائين ٿا.
- اهي ماڻهن کي ديني توڙي دنياوي تعليم حاصل ڪرڻ جي هدايت ڪن ٿا.
- اهي ساهوارن تي رحم ڪرڻ ۽ عام انسانن جي ڀلائي ڪرڻ ۽ بي غرض ٿي خدمت ڪرڻ جو جذبو جاڳائين ٿا.
- اهي حق ۽ سچ جي راهه تي هلڻ جي همت پيدا ڪن ٿا ۽ پاڻ ۾ معاف ڪرڻ ۽ خود اعتمادي پيدا ڪرڻ جي هدايت ڪن ٿا.

مذهب جي اهڙي ڪردار جي ڪري چئي سگهجي ٿو ته مذهب مسئلا پيدا نه ٿا ڪن پر ڪيترن ئي مسئلن کي حل ڪرڻ ۾ مدد ڪن ٿا. تنهن ڪري سماج ۾ جڏهن ڪي مسئلا پيدا ٿي پون ته انهن جو حل مذهب جي تعليمات ۾ ڳولهيو وڃي.

ڪيترين ئي صدين کان پوري دنيا ۾ مذهب سماج جو حصو رهيا آهن، جيتوڻيڪ سڀني مذهبن جا عقيدا هڪ جهڙا نه آهن. پر اهي ڪنهن نه ڪنهن صورت ۾ هر سماج لاءِ ڪارگر رهيا آهن. قديم زمانن کان وٺي مذهبي نشان ۽ ريتون رسمون معاشري جو حصو رهيون آهن. انهن رسمن، حالتن ۽ ماحول ماڻهو جي ڪردار تي به اثر وڌو آهي. اهڙي طرح مذهب جي هر سماج ۾ سماجي ۽ اخلاقي اهميت نمايان رهي آهي.

اخلاقيات لاءِ استعمال ٿيندڙ انگريزي لفظ Ethics يوناني لفظ Ethos مان ورتل آهي. جنهن جي معنىٰ رسم، عادت، ڪردار ۽ خداداد صلاحيتن جو صحيح استعمال آهي. اهو علم اخلاقي اصولن بابت اڀياس ڪري ٿو ته هڪ فرد يا سماج لاءِ ڪهڙي ڳالهه صحيح آهي ۽ ڪهڙي غلط. انهي علم کي اخلاقي فلسفو به سڏيو ويندو آهي. عظيم يوناني فلسفي سقراط کي اخلاقيات جو ابو سڏيو ويندو آهي.

اخلاقيات جون مکيہ شاخون هي آهن:

1. **نيڪي تي ٻڌل اخلاقيات (Virtue Ethics):** هن اخلاقيات جو مکيہ اصول آهي تہ هر عمل لاءِ ذهن جي چٽائي، اعلىٰ ڪردار ۽ ايمانداري واري سوچ هجڻ ضروري آهي.
2. **نتيجن تي ٻڌل اخلاقيات (Consequentialist Ethics):** هن اخلاقيات جو مکيہ اصول هي آهي تہ اهڙو عمل ڪجي جنهن جو نتيجو سڀني جي ڀلائي وارو نڪري.
3. **فرض ادائي واري وجوبي اخلاقيات (Deontological Ethics):** هن اخلاقيات جو مکيہ اصول هي آهي تہ هر عمل فرض ادائي واري شعور تحت ڪيو وڃي. ڀلي ڪجھ بہ ٿي وڃي، انصاف ڪرڻ ضروري آهي.
4. **مذهبي اخلاقيات (Religious Ethics):** اخلاقيات جي هي شاخ انساني عملن کي مذهبي نڪتہ نگاہ کان ڏسي ٿي تہ ڇا اهي مذهبي سکيائن ۽ ريتن رسمن جي مطابق آهن يا نہ؟
5. **سيڪيولر اخلاقيات (Secular Ethics):** سيڪيولر اخلاقيات انساني ڏاهپ، روحاني شعور، منطق، ادراڪ، اخلاقي وجدان، ذهني صلاحيت سان لاڳاپيل عملن سان واسطو رکي ٿي. جنهن ۾ ڪنهن مذهب سان واسطو هئڻ ضروري ناهي. اها صرف انسانيت ۽ آزاد سوچ وارن اصولن تي هلڻ لاءِ همٿائي ٿي.

اخلاقيات جي انهن قسمن ڪانسواءِ ڪن خاص پيشن سان لاڳاپيل اخلاقي اصولن تي ٻڌل اخلاقيات جا ٻيا قسم بہ آهن. مثلاً: معاشي اخلاقيات، طبي اخلاقيات ۽ راند روند جي اخلاقيات وغيره.

سيڪيولر اخلاقي سرشتي ۾ سماجي لاڳاپن، اعلىٰ اخلاقي قدرن ۾ قدرتي پرک واري گڻ کي اهميت ڏني وڃي ٿي. جنهن کي اڄ ڪلھ سائنسي سوچ چيو وڃي ٿو. جنهن ۾ ڪا بہ ڳالھ صرف ڪنهن جي چوڻ تي نہ ٿي قبول ڪئي وڃي پر ڇا، ڇو، ڇالاءِ ۽ ڪيئن جهڙن سوالن جا جواب حاصل ڪرڻ کان پوءِ دل ۽ دماغ جي قبوليت سان اعتبار جوڳي مڃي ويندي آهي. سيڪيولر اخلاقيات جو سونهري اصول عدم تشدد آهي جنهن موجب پنهنجا حق حاصل ڪرڻ لاءِ وڙهڻ بدران بنا تشدد وارن طريقن اختيار ڪرڻ تي زور ڏنو ويندو آهي.

هن نظريي جا مکيہ باني ۽ انهن جا خاص ڪم هي آهن:

1. **امانيول ڪانٽ (Immanuel Kant):** هيءُ هڪ جرمن فلسفي هو، هن موضوع تي لکيل سندس ڪتاب ”گرائونڊ ورڪ آن ميٽا فزڪس آف مورلس (Groundwork of the Metaphysics of Morals)“ آهي.

امانيول ڪانٽ جي خيال موجب اخلاقيات جو بنياد قدرتي قانون تي هئڻ گهرجي تہ

انسان جي هر عمل ۾ نيڪ نيتي ضروري آهي. ڪيس نيڪ ڪم ڪنهن اعلىٰ هستي کي خوش ڪرڻ يا سزا جي خوف کان نہ ڪرڻ گهرجي پر پنهنجو فرض سمجهي ڪرڻ گهرجي.

2. **ترو ويلوور**(Thiruvalluvar): هي ڏکڻ هندستان جو تامل فلسفي هو. هن جو مکيہ ڪم ڪتاب "دي ڪرال" (The Krawl) آهي. جنهن ۾ 1330 اقوال آهن. جن ۾ نيڪي، دولت ۽ پيار تي مختصر فقرن ۾ سکيائون بيان ڪيل آهن. "دي ڪرال" اخلاقيات جو اهم ترين ڪتاب سمجهيو وڃي ٿو.
3. **جارج جيڪب هولينڪ** (George Jecon Holyoke): هي سيڪيولر اخلاقيات جو انگريز مفڪر هو. هن جو ڪتاب "انگلش سيڪيولرازم" (English Secularism) آهي. هي شخص لفظ "سيڪيولر" لکڻ وارو پهريون ليکڪ هو. سندس خيال موجب اهڙن سماجي نظرين کي ترقي ڏجي جيڪي مذهب کان الڳ هجن ۽ انهن ۾ مذهبي عقيدن تي تنقيد يا رد نہ هجي.
4. **فريڊرڪ نتشي** (Fridrich Nietzsche): هيءُ هڪ جرمن فلسفي هو. هن جا انهيءَ موضوع تي ٽي ڪتاب آهن.
   i. آن دي جينيالاجي آف مورلس (On the Genealogy of Morals)
   ii. بياند گُڊ ايند ايول (Beyond Good and Evil)
   iii. دس اسپوڪ زرٿ (Thus Spoke Zarath)

هن جي خيال موجب جيڪا شيءِ سيني لاءِ سٺي ۽ مددگار آهي اها سٺي آهي ۽ جيڪا شي نقصان ڪار آهي اها خراب آهي.

5. **جان اسٽيورٽ مل**: (John Stuart Mill): هي انگريز فلسفي هو. هن جو ڪتاب "يوٽيلٽيرين ازم (Utilitarinism)" آهي. اخلاقيات بابت سندس نظريو هو تہ اهڙو ڪم ڪجي جنهن جو نتيجو سيني لاءِ سٺو نڪري.

مذهبي اخلاقيات ۽ سيڪيولر اخلاقيات ۾ فرق صرف هيءُ آهي تہ مذهبي اخلاقيات، مذهبي ڪتابن ۾ لکيل اخلاقي اصولن تي هلڻ لاءِ زور ڏيندي آهي جڏهن تہ سيڪيولر اخلاقيات ۾ اخلاقي قدرن کي مذهب کان الڳ رکيو ويندو آهي. رياستي معاملن ۾ چرچ، مندر يا ٻين مذهبي ادارن کي الڳ رکيو ويندو آهي.

هن سبق مان معلوم ٿيو تہ:

اخلاقيات جو انگريزي لفظ Ethics يوناني ٻولي جي لفظ Ethos مان ورتل آهي جنهن جي معنىٰ رسم، عادت ۽ ڪردار آهي. سقراط کي اخلاقيات جو باني چئجي ٿو. اخلاقيات پنهنجي مفهوم ۽ نظرين جي اعتبار سان نيڪي، نتيجي، وجوبي، مذهبي ۽ سيڪيولر اخلاقيات ۾ ورهائجي ٿي. سيڪيولر اخلاقيات ۾ سماجي ڳڻن، اخلاقي قدرن ۽ فطري پڪيڙ واري صفت کي اهميت ڏني ويندي آهي سيڪيولر اخلاقيات ۾ امانيول ڪانٽ، جي ايس مل، ٽرو ويلوور ۽ ٽنشي جهڙن فلاسافرن اهم خدمتون سرانجام ڏنيون آهن.

مشق

(الف) هيٺين سوالن جا مختصر جواب لکو:

1. اخلاقيات جي تعريف ڇا آهي؟
2. وجوبي اخلاقيات وارو نظريو ڪنهن پيش ڪيو؟
3. سيڪيولر اخلاقيات مان ڇا مراد آهي؟
4. مذهبي ۽ سيڪيولر اخلاقيات ۾ ڪهڙو فرق آهي؟
5. سيڪيولر اخلاقيات بابت لکيل ڪن بہ ٽن ڪتابن جا نالا لکو.

(ب) هيٺين سوالن جا تفصيلي جواب لکو:

1. اخلاقيات ۽ ان جا قسم وضاحت سان بيان ڪريو.
2. سماجي ۽ اخلاقي اعتبار سان مذهب جي ڪهڙي اهميت آهي؟

(ج) صحيح جواب جي سامهون (✓) جو نشان لڳايو.

1. سماج ۽ اخلاق جي جوڙجڪ ۾ اهم ڪردار آهي:

(الف) مذهب جو (ب) حڪومت جو
(ج) اخلاق جو (د) سياست جو

2. انگريزي لفظ Ethics ورتل آهي:

(الف) انگريزي مان (ب) يوناني مان
(ج) عربي مان (د) سنڌي مان

3. لفظ ”سيڪيولر“ سڀ کان اول لکندڙ شخص هو:

(الف) ارسطو (ب) سقراط
(ج) غزالي (د) جان جيڪب هو ليڪ

4. مشهور فلسفي ”ڪانٽ“ جو تعلق هو:

(الف) پاڪستان سان (ب) هندستان سان

(ج) آمريڪا سان (د) جرمني سان

شاگردن ۽ شاگردياڻين لاءِ سرگرمي

شاگردن ۽ شاگردياڻين مان هر هڪ کي سيڪيولر اخلاقيات بابت هوم ورڪ ڪرڻ طور هيٺين عنوانن مان ڪنهن هڪ عنوان تي هڪ هڪ صفحو لکڻ جي هدايت ڪئي وڃي.

1. سيڪيولر اخلاقيات بابت لکيل ڪتاب.
2. سيڪيولر اخلاقيات جا فلسفي.
3. سيڪيولر اخلاقيات جون خصوصيتون.

استادن لاءِ هدايتون

شاگردن ۽ شاگردياڻين کي رهنمائي ڪئي وڃي ته اهي اخلاقيات ۽ خاص ڪري سيڪيولر اخلاقيات بابت ڪتاب ۽ ٻي معلومات ڪتابن ۽ ڪيئن حاصل ڪن.

نوان لفظ ۽ انهن جي معنىٰ			
لفظ	معنىٰ	لفظ	معنىٰ
ترغيب	شوق ڏيارڻ	فقرو	جملي جو ٽڪرو
پائيچارو	پائپي وارو رستو	مفڪر	فڪر ڪندڙ
ذخيره اندوزي	کاڌ خوراڪ کي گڏ ڪرڻ	تنقيد	نڪتہ چيني، تبصرو
منطق	دليل آڻڻ جو علم	حامي	مدد گار
وجدان	ليڻ، اندر جي ڄاڻ	نکيڙ	پرک، جدائي
قبوليت	قبول پوڻ	چندو	حصو، ڦوڙي

بحرانن جي حل ڪرڻ ۾ مذهب جو ڪردار

سکيا جي حاصلات

هن سبق پڙهڻ کان پوءِ شاگرد ۽ شاگردياڻيون هن لائق ٿيندا ته اهي:

- سماج ۽ قوم جا وسيع تر معيار / اصول اپنائي سگهندا.
- قومي ۽ ثقافتي تنوع کي گڏجي اپنائيندا.
- بحران تائين پهچائيندڙ سبب ڄاڻي سگهندا.
- بحران کي ختم ڪرڻ لاءِ پنهنجي اندر صبر، سهپ ۽ تحمل جهڙين خوبين کي پيدا ڪندا / اپاريندا.
- صورتحال کي قابو ۾ ڪرڻ لاءِ ڪنهن چڱي مذهبي شخصيت جي جيون جي ڪتاب مان هڪ ٻه صفحا چونڊي سگهندا.

هڪ ڳوٺ ۾ سائين ڏنو نالي هڪ واڍو رهندو هو. سندس گذر سفر جو ذريعو واڍڪو ڪم هو. هن جو ڪٽنب پنجن ڀاتين تي مشتمل هو. سائين ڏنو ڏهاڙي واڍڪي ڪم مان ايترو ڪمائيندو هو جنهن مان سندس گهر جي خرچ جي آساني سان پورائي ٿي ويندي هئي. پر اوچتو ڪجهه ڏينهن کان روز مره جي استعمال وارين شين جي بازار ۾ اٽاٽ جي ڪري انهن جون قيمتون وڌي ويون مهانگائي ماڻهن جو جيئڻ جنجال ڪري ڇڏيو هو. ڪاريگرن جي مزدوري وڌڻ بدران گهٽ ٿي وئي. تنهن ڪري سائين ڏني جو ٻه پنهنجي ڪمائي مان گذارو مشڪل ٿي پيو.

هڪ ڏينهن هن جي زال ڪيس چڪي تان اٽو وٺي اچڻ لاءِ چيو. چڪي واري هن کي اٽو مهانگو ڏنو. تنهن تي سائين ڏني هن کان ان جي مهانگي هجڻ جو سبب پڇيو، تڏهن هن جواب ڏنو ته اسان کي ڪڻڪ ملي نه ٿي. تنهن ڪري اٽي جو بحران ٿي پيو آهي. سائين ڏني دل ۾ سوچيو هن سال ڪڻڪ جو فصل ته تمام سٺو ٿيو آهي پوءِ هن بحران جو مطلب ڇا آهي؟ هن کي اها ڳالهه سمجهه ۾ ڪونه آئي. شام جو هو پاڙي ۾ رهندڙ پنهنجي دوست استاد سجڻ وٽ ڪچهري لاءِ ويو ۽ ان دوران ڪانئس پڇيائين ته بحران جو مطلب ڇا آهي؟ هي روز روز نت نوان ڪهڙا بحران پيدا

ٿي رهيا آهن؟ انهن جا ڪارڻ ڪهڙا آهن ۽ انهن جو حل ڇا آهي؟ مهرباني ڪري مون کي سمجهايو. سائين ڏنو هڪ ساهي ۾ چئي ويو.

استاد سڄڻ هن کي سمجهائڻ شروع ڪيو: ”حقيقت هي آهي ته هن سال جيئن ڪڻڪ جو فصل لٿو ته ڪن وڏن واپارين زميندارن کان ڪڻڪ گهڻي مقدار ۾ خريد ڪري ذخيرو ڪري ڇڏي. زميندارن لالچ ۾ اچي ڪڻڪ سرڪاري اگهه تي خوراڪ کاتي کي وڪرو ڪري نه ڏني. تنهن ڪري ڪڻڪ جي مارڪيٽ ۾ کوٽ ٿي پئي ۽ سرڪاري گودامن ۾ ڪڻڪ گهٽ هئڻ ڪري چڪين کي به ان جي فراهمي گهٽ ٿي پئي. جيتوڻيڪ اها هڙتال ڪوٽ آهي، پر ٿوري وقت لاءِ اٽي جو ملڻ محال ٿي پيو آهي. اٽي جي انهي بحران جو واحد سبب ذخيرو اندوزي آهي. ساڳئي نموني ڪجهه ڏينهن اڳي ملڪ ۾ کنڊ جو بحران ٿي پيو هو ۽ کنڊ مارڪيٽ ۾ مهانگي اگهه تي ملڻ لڳي هئي. اهڙي طرح پوري دنيا ۾ ڪورونا وائرس جي وبا پکڙجڻ جي ڪري ماڻهو گهرن تائين محدود ٿي ويا هئا. ملڪن ۾ سمورو ڪاروبار بند ٿي ويو هو. ماڻهن جو روزگار ختم ٿي ويو ۽ ڪافي ملڪ معاشي بحران جو شڪار ٿي ويا.

دنيا جي ملڪن ۾ مختلف وقتن تي پيدا ٿيندڙ بحرانن جا سبب به مختلف هوندا آهن. جن ۾ ڪي قدرتي طور جنم وٺن ٿا ۽ ڪن بحرانن جي پيدا ٿيڻ ۾ انسانن جو هٿ هوندو آهي. اهڙن بحرانن کي ختم ڪرڻ اسان سڀني جي ذميواري آهي.

اهڙن بحرانن جي پيدا ٿيڻ کان اڳ ۾ انهن کي روڪڻ ۽ پيدا ٿيل بحرانن کي ختم ڪرڻ ۾ مذهب اهم ڪردار ادا ڪري سگهن ٿا. ماڻهو جيترو مذهبي سکيائن تي وڌيڪ عمل ڪندا. اوترو انهن ۾ مالڪِ حقيقيءَ جو خوف، حب الوطني وارو جذبو ۽ عام ڀلائي واري سوچ پيدا ٿيندي. انهن جو پاڻ ۾ ايڪو وڌندو ۽ ثقافتي فرقن جي مختلف هجڻ مان لطف اندوز ٿيڻ جو جذبو پيدا ٿيندو. انفرادي سوچ بدران قومي سوچ پيدا ٿيندي. سماج ۾ شعور پيدا ٿيڻ جي ڪري شين جي ذخيره اندوزي ڪرڻ جو رجحان گهٽجندو. عوامي دٻاءُ جي ڪري زميندار به سرڪاري قانونن ۽ اگهن مطابق پنهنجي پيداوار سرڪاري خوراڪ کاتي کي ۽ عام مارڪيٽ ۾ وڪڻندا. عام ماڻهو به بحرانن کي منهن ڏيڻ لاءِ ٻڌي، صبر، سهپ ۽ مستقل مزاجي جو مظاهرو ڪندا ۽ انهن جي حل لاءِ مذهبي ڪتابن ۽ اڳواڻن کان رهنمائي حاصل ڪندا. ڇو ته مذهبي ڪتابن ۾ هر بحران ۽ هر مسئلي جو حل موجود آهي. ضرورت صرف انهن کان رهنمائي حاصل ڪرڻ جي آهي.

استاد سڄڻ جون اهڙيون ڳالهيون ٻڌي سائين ڏنو چوڻ لڳو ته اوهان مون کي بحرانن

جو مطلب، انهن جي پيدا ٿيڻ جي سببن ۽ انهن کان بچڻ بابت تمام ڪارائتيون ڳالهيون ٻڌايون آهن. هاڻي پاڻ ڳوٺ جي ساڄاهه وند ماڻهن سان گڏجي عام ماڻهن ۾ انهن ڳالهين بابت ڄاڻ ڏيندا سين ۽ انهن ۾ سجاڳي پيدا ڪنداسين.

هن سبق مان معلوم ٿيو ته:

هڪ ڳوٺاڻو جڏهن اٽي جي چڪي تان اٽو خريد ڪرڻ ويو ته کيس اٽو عام قيمت کان گهڻو مهانگو مليو، جنهن تي هن چڪي واري شخص کان ايڏي وڏي اگهه وڌڻ جو سبب پڇيو تنهن تي هن کيس وراڻيو ته ڪڻڪ جو بحران ٿي پيو آهي ۽ گهٽ ڪڻڪ ملڻ جي ڪري اٽو مهانگو پيو ملي. هن جڏهن معلومات ڪئي ته سندس دوست وٽان کيس خبر پئي ته ڪنهن شي جي هترادو نموني سان کوٽ پيدا ڪري بازار ۾ مهانگي اگهه تي وڪرو ڪيو وڃي ٿو جنهن جو نالو بحران آهي اهو واپارين ۽ وڏن تاجرن جي غيرقانوني ڪار روائين جي ذريعي ٿئي ٿو. حڪومت کي سماج اندر چيڪ اينڊ بيلنس توڙي قانوني چڪاس جو بهتر نظام قائم ڪرڻ گهرجي ۽ عملي طرح اهڙن سببن کي ختم ڪيو وڃي جن جي ذريعي اهي بحران جنم وٺن ٿا.

مشق

(الف) هيٺين سوالن جا مختصر جواب لکو:

1. ذخيره اندوزي ڇا آهي؟
2. بحران جو مطلب ڇا آهي؟
3. ملڪي ۽ عالمي بحران ۾ ڇا فرق آهي؟
4. جديد دور جي ڪن بحرانن جا مثال پيش ڪريو جن سان عوام متاثر ٿيا هجن؟
5. بحرانن جي حل ۾ مذهب ڪهڙي رهنمائي ڪري ٿو؟

(ب) هيٺين سوالن جا تفصيلي جواب لکو:

1. سائين ڏني بحران جو مطلب ڪيئن سمجهيو؟
2. بحران جا ڪهڙا سبب آهن؟
3. اوهان جي خيال ۾ ڪنهن به بحران کي ڪيئن ختم ڪجي؟

(ج) صحيح جواب جي سامهون (✓) جو نشان لڳايو:

1. بحران جو هڪ سبب آهي:

(الف) هٽرادو ڪوٽ (ب) هٽرادو ڪم ڪار

(ج) هٽرادو هنر (د) هٽرادو علاج

2. بحران جي حل ٿيڻ تائين عوام کي:

(الف) احتجاج ڪرڻ گهرجي (ب) صبر ڪرڻ گهرجي

(ج) محنت ڪرڻ گهرجي (د) روئڻ گهرجي

3. بازار ۾ شين جون قيمتون وڌن ٿيون جڏهن انهن جي:

(الف) پيداوار گهٽجي ٿي (ب) رسد جي ڀيٽ ۾ گهرج وڌي ٿي

(ج) حڪومت بدلجي ٿي (د) عوام سست ٿئي ٿو

4. سائين ڏني کي سندس زال شي وٺڻ لاءِ موڪليو هو:

(الف) ڪنڊ (ب) لوڻ

(ج) اٽو (د) ڪپڙو

5. بحران جي حل ۾ مددگار آهي:

(الف) سياست جو علم (ب) علم ۽ سائنس

(ج) هنري تعليم (د) مذهبي تعليم

شاگردن ۽ شاگردياڻين لاءِ سرگرمي

شاگردن ۽ شاگردياڻين جي معلومات وڌائڻ لاءِ اسڪول طرفان هڪ سيمينار منعقد ڪيو وڃي، جنهن ۾ معاشي ماهرن کي ”بحران ۽ ان جي سببن جي حل“ لاءِ ليڪچر ڏيڻ لاءِ درخواست ڪئي وڃي ۽ شاگرد انهن جي معلومات جي روشني ۾ ”بحران“ بابت هيٺ ڏنل موضوعن تي نوٽس تيار ڪن.

* بحران ڇا آهي * بحران جا قسم ڪهڙا آهن
* بحرانن جا سببَ * بحرانن کي حل ڪرڻ جا طريقا

استادن لاءِ هدايتون

شاگردن ۽ شاگردياڻين کي چيو وڃي ته اهي اهڙا مثال پيش ڪن جن مان ظاهر ٿيندو هجي ته مذهب جي حڪمن تي هلڻ سان ڪنهن مشڪل مان ڪيئن نڪري سگهجي ٿو. آخر ۾ استاد پنهنجي راءِ شامل ڪري.

نوان لفظ ۽ انهن جي معنيٰ	
لفظ	**معنيٰ**
جنجال	مصيبت
بحران	نازڪ حالت
گدام	گڏ ڪري رکڻ جي جاءِ، پاندو
محال	ناممڪن، اڻ ٿيڻو
سجاڳ	بيدار، چوڪس
چڪاس	تپاسي، پرک، جاچ
تنوع	مختلف قسم، رنگارنگي
وبا	وچڙندڙ بيماري، وائرس
شعُور	سمجهه، عقل، دانش
رجحان	لاڙو، ميلان
ساڃاهه وند	سمجهه دار، حياء دار
سيمينار	جلسو، مذاڪرو

گناهہ ۽ جرم جو تصور

سکيا جي حاصلات

هن سبق پڙهڻ کان پوءِ شاگرد ۽ شاگرداڻيون هن لائق ٿيندا ته اهي:

- گناهہ ۽ جرم جو مفهوم بيان ڪري سگهندا.
- گناهہ ۽ جرم جي فرق جي سمجهاڻي ڏئي سگهندا.
- مکيہ مذهبن ۾ گناهہ قرار ڏنل ڪمن جا نالا ۽ انهن جي گناهہ هجڻ ۾ هڪ جهڙائي بيان ڪري سگهندا.
- ان ڳالهہ جي وضاحت ڪري سگهندا ته جرم گناهہ ڪڏهن بنجي ٿو ۽ گناهہ جرم ۾ ڪڏهن بدلجي ٿو.
- اصلي گناهہ ۽ گناهہ ڪبيره جي وضاحت ڪري سگهندا.
- سمجهائي سگهندا ته ٽيڪس ادا ڪندڙن جو پئسو زيان ڪرڻ جرم آهي يا گناهہ.
- جرئت سان چئي ڏيکاريندا ته ”ڪرپشن نامنظور“، ”تماڪ نوشيءِ نامنظور“.

هڪ مشهور چوڻي آهي ته ”انسان خطا جو گهر آهي“ آڳرين تي ڳڻڻ جيترين اعلىٰ هستين کي ڇڏي ڪو بہ انسان اهڙو نہ آهي جنهن کان ڪڏهن ڪا غلطي يا خطا سرزد نہ ٿي هجي. خطائن جا بہ ڪي درجا هوندا آهن. ڪي خطائون درگذر ڪرڻ جهڙيون ته ڪي پڇتائڻ، مڃڻ ۽ معافي گهرڻ تي معافي جوڳيون ٿينديون آهن ۽ ڪي بلڪل معاف نہ ڪرڻ جهڙيون ۽ سزا جون حقدار هونديون آهن. انهن جي درجہ بندي موجب ڪي ”گناهہ“ ۽ ڪي ”جرم“ جي دائري ۾ اينديون آهن.

گناهہ (Sin): مالڪِ حقيقي جي حڪمن ۽ مذهبي قاعدن قانونن جي ڀڃڪڙي واري عمل کي گناهہ سڏبو آهي. ڪوڙ، نڱي، لوڀ، لالچ، گلا ۽ غيبت، ڪاوڙ، حسد ۽ ساڙ، ناشڪري، شين ۾ ملاوت، گهٽ تور ڏيڻ، پوري قيمت وٺي گهٽ معيار جي شيءِ ڏيڻ، ڪنهن جو حق ماري پاڻ ترقي وٺڻ، تهمت هڻڻ، فخر ڪرڻ ۽ ٻيا اهڙا ٻڇڙائي وارا عمل گناهہ سمجهيا ويندا آهن.

جرم (Crime): رياست جي مروج قانون جي ڀڃڪڙي واري عمل کي جرم سڏبو آهي. غير قانوني ۽ غير اخلاقي سرگرميون جهڙوڪ: چوري ڪرڻ، قتل ڪرڻ، پرائي زمين يا جائداد تي

قبضو ڪرڻ، ڪنهن ڪمزور، هيٺي، ناسمجهه، يتيم، بيواهه جي ملڪيت دوکي سان ڦٻائڻ، ظلم ۽ زيادتي، ذخيره اندوزي، رشوت، اڻ برابري ۽ بي انصافي وغيره وڏا ڏوهه يا جرم آهن. اهڙن ڏوهن تي هر ملڪ جي قانون مطابق سزائون مقرر ٿيل آهن.

گناهه ۽ جرم ۾ فرق: گناهه مالڪِ حقيقي جي حڪمن يا مذهبي اصولن جي ڀڃڪڙي جو نالو آهي. جيڪڏهن ڪنهن ماڻهو مالڪِ حقيقي جو حڪم ٽوڙيو آهي ۽ ان ۾ ڪنهن ٻئي انسان جي حقن جي ڀڃڪڙي شامل نه آهي ته پوءِ اهو گناهه معافي جوڳو هوندو آهي. بشرطيڪ گناهگار پنهنجي گناهه کي تسليم ڪري، معافي گهري ۽ وري نه ڪرڻ جي پڪ ڏياري ته سندس گناهه معاف ٿي سگهي ٿو ڇو ته مالڪِ حقيقي وڏو مهربان ۽ معاف ڪندڙ آهي.

جڏهن ته جرم ملڪ يا رياست جي طرفان اصولن جي روشني ۾ ناهيل قاعدن ۽ قانون جي ڀڃڪڙي کي چئبو آهي. ۽ انهي تي سخت سزائون مقرر ٿيل هونديون آهن. هر ڏوهاري کي سزا ملڻ ضروري آهي ڇو ته جرم جي انهن سزائن نه ملڻ ڪري ماڻهن ۾ قانون جو احترام ختم ٿي ويندو ۽ ڏوهاري ڏوهه ڪرڻ کان نه ڊڄندا تنهن ڪري اهي ناقابل معافي هوندا آهن.

دنيا جي مکيه مذهبن جي مقدس ڪتابن ۾ بيان ڪيل گناهن جا نالا هن ريت آهن:

اسلام ۾ ڪوڙ ڳالهائڻ، لالچ، اجايو مال گڏ ڪرڻ، فخر ڪرڻ، ڪاوڙ، حرص هوس، عيش پرستي، گلا ۽ غيبت، ناشڪري، شراب نوشي وغيره گناهه شمار ٿين ٿا.

مسيحيت ۾ فخر، لالچ، غصو، حسد ۽ ساڙ، هوس، دولت يا ڪاڌي کي وڌيڪ مقدار ۾ گڏ ڪرڻ يا واپرائڻ، شان شوڪت ڏيکارڻ لاءِ ڏيکاءُ ڪرڻ، ڪاهلي، خدائي رحمت کان منهن موڙڻ وغيره گناهه قرار ڏنا ويا آهن.

سناتن ڌرم ۾ هوس، غصو، لالچ، مال ملڪيت ۾ دلچسپي، پاڻ پڏائڻ يا فخر ڪرڻ، حسد ۽ ساڙ، ڪينو، جوا کيڏڻ، ڪاڌي جي شين ۾ ملاوت ڪرڻ، ڪنهن جي عزت کي بري نظر سان ڏسڻ، بد خواهي وغيره گناهه وارا عمل سمجهيا وڃن ٿا.

ٻڌ ڌرم، جين ڌرم ۽ سک ڌرم ۾ به مٿي بيان ڪيل برن عملن کي گناهه سمجهيو ويندو آهي.

اهڙي طرح انهن گناهن کي سڀني مکيه مذهبن ۾ ناجائز ۽ برو عمل قرار ڏنو ويو آهي. هر جرم گناهه نه هوندو آهي پر جڏهن جرم جي شدت جي جاڻ هجي ۽ اهو ڄاڻي ٻجهي ڪيو وڃي ته اهو گناهه ئي هوندو آهي. جيڪو جرم غلطي وچان يا نه چاهيندي ٿي وڃي ته انهي کي گناهه سمجهي سگهجي ٿو. ٽيڪس ڏيندڙن جو پئسو زيان ڪرڻ وارو عمل گناهه نه پر هڪ

ناقابل معافي جرم آهي. ڪو بہ گناهہ جنهن تي موت کان اڳ ۾ نہ پڇتائجي تہ اهو عمل شيطاني يا گناهہ ڪبيره تي پوي ٿو ساڳي طرح جنهن برائي کي بار بار دهرايو وڃي يا جنهن ڪم جي مذهبي ڪتابن ۾ سخت سزا ٻڌائي وئي هجي اهو بہ گناهہ ڪبيره سڏبو آهي اهڙو شخص جيڪو اهڙين برائين کان پوءِ بہ مالڪِ حقيقي کان معافي نہ ٿو وٺي سو مالڪِ حقيقي جي رحمت کان پري ٿي وڃي ٿو.

اصل گناهہ انهي نافرماني واري عمل کي سمجهيو وڃي ٿو جيڪو سڀ کان اڳ حضرت آدم عليہ السلام کان سرزد ٿيو هو. جڏهن پاڻ مالڪِ حقيقي جي منع ڪيل وڻ جو ميوو کاڌو هئائين. انهيءَ نافرماني جي ڪري کيس جنت کان ڌرتي تي موڪليو ويو هو. اها نافرماني واري جِبلّي عادت سيني انسانن کي ورثي ۾ مليل آهي. انهي کي خانداني برائي بہ سڏيو وڃي ٿو.

اسان سيني کي انهن سيني گناهن ۽ جُرمن کان بچڻ گهرجي ۽ ”تماڪ نوشي نامنظور“ ”ڪرپشن نامنظور“ سان گڏوگڏ هر سماجي برائي کي بہ نامنظور چوڻ گهرجي.

هن سبق مان معلوم ٿيو تہ:

انسان جي عمل جون بہ حيثيتون آهن هڪ نيڪ ڪم يا چڱايون ٻيو خراب ڪم يا برايون. جڏهن ماڻهو مذهبي پابنديون ٽوڙي ٿو تہ ان کي گناهہ سڏيو ويندو آهي ۽ جڏهن ملڪي قانون جي برخلافي ڪري ٿو تہ ان کي جرم چئبو آهي. جيڪو مذهبي لحاظ کان گناهہ ٿئي هوندو آهي. گناهہ جو تصور مذهب طرفان ۽ جرم جو تصور قانون طرفان اچي ٿو ۽ ڪڏهن اهي ٻئي لفظ هڪ ٻئي جي معنىٰ ۾ بہ استعمال ٿيندا آهن. ناحق پرائو مال کائڻ، چوري، ڌاڙو، بدڪاري، شراب نوشي، بدعنواني ۽ ڪنهن جي عزت تي حملو ڪرڻ سخت گناهہ آهن. گڏوگڏ ملڪي قانون ۾ انهن تي سزائون مقرر آهن تنهن ڪري اهي جرم بہ آهن. جنهن برائي جي جيتري وڏي سزا اهو اوترو وڏو گناهہ تصور ڪيو وڃي ٿو.

مشق

(الف) هيٺين سوالن جا مختصر جواب لکو:

1. گناهِ ڪبيره ڇا کي سڏجي ٿو؟
2. اصل گناهہ جو مطلب ڇا آهي؟
3. انسان کي ”خطا جو گهر“ ڇو سڏجي ٿو؟
4. ”جرم“ گناهہ ڪيئن بڻجي ٿو؟
5. اوهان جي نظر ۾ سماج کي جُرمن ۽ گناهن کان ڪيئن بچائجي؟

(ب) هيٺين سوالن جا تفصيلي جواب لکو:

1. گناهه بابت مذهبن جو تصور ڇا آهي؟
2. جرم ۽ گناهه جا فرق بيان ڪريو.
3. اهي ڪهڙا ڪم آهن جيڪي سڀني مذهبن ۾ گناهه شمار ڪيا وڃن ٿا؟

(ج) صحيح جواب جي سامهون (✓) جو نشان لڳايو.

1. جيڪڏهن ڏوهاري کي سزا نه ملندي ته سماج ۾:
(الف) قانون جو احترام نه رهندو (ب) بدامني وڌندي
(ج) ڏوهاري گهڻا ڏوهه ڪندا (د) اهي سڀ

2. قانون جي برخلافي ڪرڻ جو نالو آهي:
(الف) سياست (ب) جرم
(ج) فرض (د) گناهه

3. گناهِ ڪبيره جو مطلب آهي:
(الف) بار بار برائي ڪرڻ (ب) جنهن ڪم لاءِ مذهب ۾ سخت سزا مقرر هجي.
(ج) جنهن برائي تي ڪو پڇتاءُ نه هجي (د) اهي سڀ

4. ڪرپشن يا بد عنواني ڪرڻ شمار ٿئي ٿي:
(الف) گناهن ۾ (ب) جُرمن ۾
(ج) گناهِ ڪبيره ۾ (د) اهي سڀ

5. حضرت آدم عليه السلام کي جنت مان ڪيڏي موڪليو ويو:
(الف) آسمان تي (ب) زمين تي
(ج) عرش تي (د) فرش تي

شاگردن ۽ شاگردياڻين لاءِ سرگرمي

شاگردن ۽ شاگردياڻين کي ٻن گروپن ۾ ورهائي هيٺين عنوانن تي گهرو ڪم ڪري اچڻ لاءِ چيو وڃي ۽ هوم ورڪ ڪلاس ۾ هر هڪ ٻين جي سامهون پيش ڪري.

گروپ: الف	گروپ: ب
جرم ۽ ان جا قسم	گناهه ۽ ان جا قسم
جرم جون مختلف صورتون ۽ سزائون	مختلف مذهبن ۾ گناهه ۽ انهن جي سزا
دنيا جا وڏا جرم	گناهه ۽ ان کان معافي جا طريقا

استادن لاءِ هدايتون

گناهه ۽ جرم جو تصور ذهن ۾ ويهارڻ سان انسان جي ڪردار تي پوندڙ اثرن جو تقابل شاگردن ۽ شاگردياڻين کي سمجهايو وڃي.

نوان لفظ ۽ انهن جي معنىٰ			
لفظ	معنىٰ	لفظ	معنىٰ
خطا	ڀُل، چُڪ، غلطي	حرص	هٻچ، لالچ
سرزد	ٿي پوڻ، نمودار ٿيڻ	هوس	نفساني خواهش
تهمت	الزام	ڪاهلي	سستي
مروج	رواج ڏنل، هلندڙ	شدت	سختي
ڀڃڪڙي	خلاف ورزي، مخالفت	ڪبيره	وڏي، وڏو
تسليم ڪرڻ	مڃڻ	نافرماني	حڪم نه مڃڻ
ڪرپشن	بدعنواني، رشوت	جِبلّي	اصلي، فطري، پيدائشي